

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДЖЕРЕЛ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ

Питання визначення змісту та сутності поняття «джерело права» є, попри його часте та широке вживання, вирішується неоднозначно. У радянські часи дослідження на цю тему майже не здійснювалися: з 1946 по 1981 рр. було опубліковано лише дві загальнотеоретичні роботи, а також декілька робіт, у яких джерела права були розглянуті достатньо поверхово [1]. Визнаючи єдність форми і змісту в праві, радянські вчені завжди віддавали пріоритет дослідженню його соціально-класових аспектів. Як і вся правова дійсність, джерела права вивчалися з позицій протиборства двох систем. Проте, визначення поняття «джерела права» є необхідним для розуміння предмета даного дослідження. Розгляд питання ускладнюється й тим, що в науці є досить вагомі розбіжності стосовно визначення поняття «джерела права».

Дискусії з проблем поняття джерел права тривають вже давно. У 40-і рр. ХХ ст. під джерелом права головним чином мався на увазі «той спосіб, яким правилу поведінки надається державною владою загальнообов'язкова сила» [3, с.173]. Іншою думкою на той час була така, що джерело права – диктатура робітничого класу, тобто радянська влада (таке визначення давалося в широкому значенні), або це законодавчі норми (у вузькому значенні) [4, с.15]. У загальному випадку при вживанні терміна «джерело права» мали на увазі лише юридичне джерело права, тобто джерело права у формально-юридичному сенсі. Тому у 60-х рр. деякі вчені пропонували замінити поняття «джерело права» поняттям «форма права», яке, на їх думку, дозволяє здійснювати дослідження права значно глибше і всебічніше [5]. Саме після внесення такої пропозиції та обґрунтування її деякі вчені стали послідовниками даної теорії, внаслідок чого значного поширення набув вираз «джерела (форми) права».

На той час ще В.І. Сергійович писав, що «під джерелом права можна розуміти ті сили, які проводять право. З цієї точки зору джерелом права буде, наприклад, законодавство як сила, що створює закон. Але під джерелом права можна розуміти і продукт цієї сили, у даному випадку самий закон...» [6, с.5]. На думку В.М. Корельського та В.Д. Перевалова, у сфері права під «джерелом» потрібно розуміти силу, що створює право. Такою силою перш за все є влада держави, яка реагує на потреби суспільства, розвиток суспільних відносин і ухвалює відповідні правові рішення. Разом з цим джерелом права, на їх погляд, слід також визнати форму виразу державної волі, форму, в якій міститься правове рішення держави. За допомогою форми право набуває свої невід'ємні риси і ознаки: загальнообов'язковість, загальновідомість

тощо. Це поняття джерела має значення посудини, в яку поміщені юридичні норми [7, с.287–288].

Але є й інша позиція, згідно з якою терміном «джерела права» пропонується позначати виключно джерела права в матеріальному смислі, а формально-юридичні джерела права називати джерелами правових норм. Така позиція, на думку прихильників даної теорії, сприяє більшій чіткості у вживанні зазначених термінів [8]. І.В. Михайловський вважає, що дискусії відносно терміна «джерело права» ґрунтуються на непорозумінні. На його думку, немає нічого простішого, ніж зняти ці непорозуміння виробленням загального розуміння терміна, яким так часто користується наука. Вся проблема в тому, вважає він, що усі вчені однаково розуміють «джерела права» як «фактори, що творять право», а дискусії розпочинаються тільки при вирішенні питання, що саме повинно вважатись правотворчим фактором. Він досліджував дане питання ще на початку ХХ ст., і вже тоді одні вважали, що джерела права – це об'єктивні умови даного середовища, другі – що це вищий етичний закон, треті – що це психічні переживання особи, четверті – що це ті форми (звичай, закон і т.д.), яких набуває завдяки вищому зовнішньому авторитету відповідний зміст [9, с.237]. А.В. Жук у своїй роботі робить висновок, що поняття «джерело права» ніби само по собі передбачає наявність правотворчого процесу, аргументуючи це тим, що під джерелом права мається на увазі діяльність або результат діяльності органів держави по творенню правових норм, і з моменту набуття чинності актом правотворчості останній набуває якості юридичного джерела права [10, с.23]. А.В. Поляков розрізняє як текстуальне та позатекстуальне джерело права. Під позатекстуальним джерелом права він розуміє «саму інтерсуб'єктивну діяльність членів суспільства, в ході якої реалізуються різноманітні людські потреби». Під текстуальним джерелом права розуміється «форма вираження правових норм у текстах» [2, с.652]. Відносно текстуальних джерел права, то він вважає, що правові норми існують не самі по собі, а в своєрідних «обгортках» у різноманітних правових текстах, які і є їх письмові або усні, але обов'язково мовні джерела. Але якщо така «обгортка» у вигляді закону не конституює (не створює) правової норми та не визначає поведінку суб'єктів (наприклад, унаслідок явної невідповідності між соціальними уявленнями щодо необхідної поведінки та тими правилами, що отримали законодавче закріплення), то вона і не може вважатися ні джерелом норми права, ні джерелом прав та обов'язків, хоча соціальна влада і примушувала б до такого визнання. Деякі вчені при розгляді теорії держави та права під історичним і філософським джерелами права розуміють відповідно внесок внутрішнього й зарубіжного права у створення якої-небудь правової системи і характер фі-

лософських ідей (ліберальні, консервативні й ін.), що лягли в її основу [11, с.337].

Оскільки поняття форми та джерела права застосовуються для визначення одного й того ж явища, то більшість авторів розглядають їх як тотожні. При цьому смисловий відтінок полягає у тому, що форма свідчить про спосіб зовнішнього вираження норми права, надає їм офіційність та загальнообов'язковість, а джерела вказують, звідки черпаються норми права. Якщо, наприклад, суб'єкти права виражають правові норми у нормативному правовому акті, то і джерелом правових норм є нормативний правовий акт. Однак, як відмічають теоретики права, термін «джерело права» є більш зручним у застосуванні та й до того ж традиційним у міжнародній практиці [12, с.97–101].

Нам здається, що непорозуміння у сфері визначення даного поняття є дещо абстрактними, тобто загалом всі згодні із тим, що джерело права є висхідним початком для права, однак у зв'язку із запропонованою ідеєю вживання терміна «форма права», що, на нашу думку, є також достатньо обґрунтованим, була внесена певна плутанина у співвідношення цих понять. Хоча джерело права, на наш погляд, є поняттям більш ширшим, ніж форма права. Це є зрозумілим навіть із таких міркувань, що форма права є лише зовнішнім виразом права, в той час як джерело права може бути і не закріпленим яким-небудь чином, але все одно регулювати певні відносини.

Відповідно до загальноприйнятого визначення джерел міжнародного права – це спосіб творення і форми, в яких існують норми міжнародного права, а також – це сукупність елементів, які впливають на становлення змісту юридичних норм, а саме: потреби в нормах, які регулюють суспільне життя, спільна правова свідомість, вимоги морального характеру тощо. Якщо розглянути юридичний зміст поняття «джерело міжнародно-правового регулювання праці», то отримуємо певну форму вираження відповідних правил у трудовій сфері на міжнародному рівні, тобто вираження міжнародних норм трудового права у міжнародних нормативно-правових актах. Якщо ж звернути увагу на матеріальний зміст даного поняття, тобто визначити, яка саме сила *створює* дані міжнародні норми, то слід зробити висновок, що джерело міжнародно-правового регулювання праці – це діяльність тих міждержавних, міжнародних об'єднань і організацій, органів, які створюють відповідні міжнародні трудові норми. Здається, що розкриття поняття джерела міжнародно-правового регулювання праці через відповідну діяльність є дещо незвичайним. Однак, на нашу думку, це є цілком логічним. Так, у матеріальному смислі джерелом права є ті фактори, які обумовлюють виникнення права взагалі. Міжнародне регулювання суспільних відносин відріз-

няється від національного за багатьма критеріями, одним із таких розбіжностей є саме ті фактори, що обумовлюють створення та появу права. Так, при регулюванні суспільних відносин на міжнародному рівні такими факторами є, окрім матеріальних умов життя суспільства, ще й факт співробітництва держав, об'єднання їх у певні організації чи міждержавні регіональні об'єднання, тобто суб'єктами створення права є держави та сфера застосування такого права є загальною, ширшою. Отже, якби не було міждержавного співробітництва, яке за своєю природою є певним видом діяльності, то міжнародного права не було взагалі. Саме тому ми вважаємо, що внаслідок співробітництва (діяльності) держав породжується право, а відповідно можна вважати, що джерелом міжнародно-правового регулювання праці, окрім формально, юридично закріплених у міжнародно-правових актах норм, є ще й діяльність відповідних суб'єктів по створенню таких міжнародно-правових актів.

Таким чином, під джерелами міжнародно-правового регулювання праці ми будемо розуміти певну форму вираження міжнародно-правових норм, за допомогою яких впорядковуються трудові відносини, які юридично закріплені, охороняються та розвиваються на міжнародному рівні, що створюються з метою регулювання відносин у сфері праці, поліпшення умов праці, охорони праці, захисту індивідуальних та колективних інтересів працівників; а також правотворчу діяльність тих міждержавних, міжнародних об'єднань і організацій, органів, які створюють відповідні міжнародні трудові норми.

Головним результатом міжнародно-правового регулювання праці є вироблення відповідних міжнародних трудових стандартів. Міжнародні трудові стандарти – міжнародно-правові норми і принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права у трудовій сфері міждержавного співробітництва. Міжнародні трудові стандарти встановлюють певні мінімальні вимоги, дотримуватися яких мають всі держави. Стандарти містяться в міжнародних договорах та інших джерелах міжнародного права. На наш погляд, норми міжнародного трудового права, що знайшли своє вираження у формі джерел міжнародно-правового регулювання праці, і є міжнародними трудовими стандартами. Саме вони у вигляді міжнародних норм вміщують в собі надбання досвіду багатьох держав. Це є ретельно відібрані найбільш цінні та універсально значущі норми та положення національних систем трудового права. Також це є процес створення відповідних норм за участю юристів, фахівців у сфері трудових правовідносин, результат зіткнення різних думок, поглядів та підходів, результат знаходження компромісу. На ці між-

народні трудові стандарти орієнтуються усі демократичні та соціально спрямовані держави, у тому числі і Україна.

Зазвичай у теорії називають чотири види юридичних джерел права: нормативний акт, судовий прецедент, санкціонований звичай і договір. У окремі історичні періоди джерелами права визнавали правосвідомість, правову ідеологію, а також діяльність юристів. Підхід щодо визначення, що саме відноситься до джерел права, звичайно, залежить від того, який смисл вкладається у саме розуміння даного терміна. Нормативний акт – домінуюче джерело права у всіх правових системах світу, що має ряд незаперечних переваг: може бути виданий оперативно, в будь-якій своїй частині змінений, що дозволяє відносно швидко реагувати на соціальні процеси; певним чином систематизовані, що дозволяє легко здійснювати пошук потрібного документа для застосування або реалізації; дозволяють точно фіксувати зміст правових норм, що допомагає проводити єдину політику, не допускати довільного тлумачення і застосування норм; підтримуються державою, нею охороняються [14, с.288].

Поширеним серед фахівців міжнародного права є поділ джерел міжнародного права на міжнародний договір та міжнародний звичай. Даний поділ обумовлений їх широким застосуванням у практиці міжнародних відносин. При цьому внаслідок інтенсивного розвитку міжнародних відносин звичай поступово витісняється з багатьох сфер міжнародним договором. Проте, окремими авторами також ще виділяються такі джерела, як акти міжнародних конференцій та нарад і акти міжнародних організацій [15, с.138]. При цьому маються на увазі не всі такого роду акти, адже загалом документи конференцій, нарад, організацій мають декларативний або рекомендаційний характер, а саме ті акти, які приймаються в цілях встановлення і закріплення нових правил поведінки і взаємин держав, самих міжнародних організацій, а також інших суб'єктів. За своєю структурою міжнародно-правовий акт переважно складається із преамбули, основних статей та заключних положень. Як основне юридичне джерело сучасного міжнародного права, міжнародно-правовий акт може мати різні форми та назви: декларації, пакти, угоди, конвенції, рекомендації, регламенти, директиви, хартії, акт, договір тощо. Загальновизнані норми міжнародного права знайшли своє відображення в джерелах міжнародного права, що закріплені в статті 38 Статуту міжнародного суду ООН: а) міжнародні конвенції як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, безумовно визнані державами, що сперечаються; б) міжнародний звичай як доказ загальної практики, що визнана як правова норма; в) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; г) судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних

націй як допоміжний засіб для визначення правових норм [16]. Слід відмітити, що Статут не встановлює жорсткий перелік джерел міжнародного права, та не є вичерпним. На жаль, в Конституції України не закріплено положення, що загальновизнані норми міжнародного права, тобто міжнародні звичаї, є частиною національного законодавства. Хоча, підписавши Статут ООН, Україна визнала міжнародний звичай нормою міжнародного права.

Отже, на нашу думку, до джерел міжнародно-правового регулювання праці відносяться: міжнародні договори, міжнародні звичаї, акти міжнародних організацій та міждержавних об'єднань, які закріплюють міжнародні принципи, загальновизнані норми міжнародного трудового права, встановлюють міжнародні трудові стандарти.

Список літератури: 1. Александров Н.Г. Понятие источника права// Ученые труды ВИЮН. Вып.VII. М., 1946. 2. Поляков А.В. Общая теория права: Проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода: Курс лекций. СПб., 2004. 3. Голунский С.А., Строгович М.С. Теория государства и права. М., 1940. 4. Гражданский процесс: Учебник для юридических высших учебных заведений. М., 1946. 5. Зивс С.Л. Развитие формы права в современных империалистических государствах. М., 1960. 6. Сергеевич В.И. Лекции по истории русского права. СПб., 1889-1890. 7. Теория государства и права. Уч. для вузов и фак-в / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. М., 1997. 8. Явич Л.С. Общая теория права. Л., 1976. 9. Михайловский И.В. Очерки философии права. Т.1. Томск, 1914. 10. Жук Л.В. Джерела податкового права України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Чернівці, 2005. 11. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. М. Н. Марченко. М., 1998. 12. Жан-Луи Бержель. Общая теория права. М., 2000. 13. Александров Н.Г. Понятие источника права// Ученые труды ВИЮН. Вып.VII. М.,1946. 14. Теория государства и права. Уч. для вузов и фак-в / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. М., 1997. 15. Международное право. Учебник для вузов. Ответственные редакторы – проф. Г. В. Игнатенко и проф. О.И. Тиунов. М., 1999. 16. Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945 //Інфодиск: Законодавство України, ліцензія №13F4839F, версія 7.0.1 №10 01/10/2005.

Надійшла до редколегії 03.05.06

М.О. Горелов

ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ФУНКЦІОНАЛЬНА СТРУКТУРА СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОВС УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

З'ясування сутності організаційної та функціональної структури було предметом досліджень Ю.І.Азарова, О.О.Алексєєва, М.І. Бажанова, О.М. Бандурки, О.В. Бауліна, П.Д. Біленчука, О.В. Горбачова, Т.Г. Каткової, Г.К. Кожевнікова, П.В. Коляди, П.П. Михайленка, Г.М. Омеляненко, М.В. Салтевського, В.М. Тертишника, І.М. Шопіної та ін. Однак у теоретичному аспекті відсутній єдиний підхід серед науковців у розумінні цих категорій, що потребує подальших наукових пошуків у цій сфері.